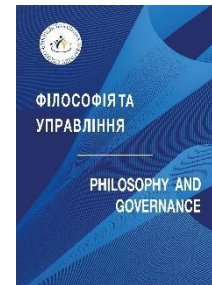

e-ISSN 3041-248X

Філософія та управління

<https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>

Онтологічне та моральне розуміння добра і зла в християнській традиції

Євгеній В. Чорноштан ¹ *

¹ *Яготинський інститут ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (Україна). Викладач кафедри соціальної роботи, канд. політ. наук.*

* *Автор-кореспондент*, e-mail: Black53253@gmail.com

СТАТТЯ	АНОТАЦІЯ
Дослідницька DOI: 10.70651/3041-248X/2025.7-8.05 Авторське право © 2025 автора <i>Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons «Із Зазначенням Авторства – Некомерційна 4.0 Міжнародна» (CC BY-NC 4.0).</i> 	У статті було розглянуто та проаналізовано поняття добра та зла в християнській етиці. Головний акцент спрямовано на розгляд і ставлення до цих понять християнських святих, богословів та мислителів. Окрім цього, було взято до уваги біблійні настанови щодо поняття добра та зла. З'ясовано значення цих висловів в етичній думці. Враховано і порівняно ставлення до категорій добра і зла у філософській етичній думці. Розкрито розуміння цієї проблематики у філософії Стародавнього Сходу. Також розкрито різницю між християнською етикою і світською. Зосереджено увагу на ставленні до категорій добра і зла на сучасному етапі. Було зазначено й уточнено історію та природу походження добра згідно з християнським віровченням. Велика увага в статті приділялася свободі вибору людини, яка має як позитивні, так і негативні сторони. З'ясовано, що природа зла походить від вільного вибору людини. Також було зазначено основні шляхи подолання зла. Не менш важливою залишається втрата духовності в людини, що супроводжується виникненням різних соціальних проблем і катастроф. У статті, на основі аналізу християнських вчень, були окреслені шляхи до спасіння і вічного життя. Розглянуто добро і зло у вченнях екзистенціалістів та порівняно з християнськими постулатами. Зазначено, що людина є будівником власного життя, і основна боротьба з гріхом (злом) покладається на неї. Також уточнено, що добро та зло мають глибоке духовно-душевне значення, адже корінь гріха знаходиться в самій людині. Важливо зазначити, що ці проблеми мають діалектичний характер.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

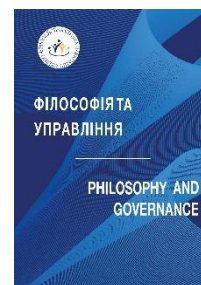
добро, зло, мораль, християнська етика, категоріальний імператив, гріх, свобода вибору, любов, ненависть, милосердя, співчуття, страждання, спасіння, християнські догмати, егоїзм, гордіня, дуалізм, екзистенціалізм.

e-ISSN 3041-248X

Philosophy and Governance

<https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>

Ontological and Moral Understanding of Goodness and Evil in the Christian Tradition

Yevhenii Chornoshtan ¹ *

¹ *Yagoty Institute of Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine). Lecturer at the Department of Social Work, PhD in Political Science.*

* **Corresponding Author**, e-mail: Black53253@gmail.com

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Research Article

DOI:

[10.70651/3041-248X/2025.7-8.05](https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.7-8.05)

Copyright © 2025
by author

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution—NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

The article considered and analyzed the concepts of goodness and evil in Christian ethics. The main emphasis was placed on the consideration and attitude to these concepts of Christian saints, theologians and thinkers. In addition, biblical guidelines on the concepts of goodness and evil were taken into account. The meaning of these statements in ethical thought was clarified. The attitude to the categories of goodness and evil in philosophical ethical thought was taken into account and compared. The understanding of this issue in the philosophy of the Ancient East was revealed. The difference between Christian ethics and secular ethics was also revealed. Attention was focused on the attitude to the categories of goodness and evil at the modern stage. The history and nature of the origin of goodness according to Christian doctrine were indicated and clarified. Much attention in the article was paid to the freedom of choice of man, which has both positive and negative sides. It was found that the nature of evil comes from the free choice of man. The main ways of overcoming evil were also indicated. No less important is the loss of spirituality in a person, which is accompanied by the emergence of various social problems and disasters. The article, based on the analysis of Christian teachings, outlined the paths to salvation and eternal life. Goodness and evil in the teachings of existentialists and compared with Christian postulates are considered. It is noted that a person is the builder of his own life, and the main fight against sin (evil) is entrusted to him. It is also specified that goodness and evil have a deep spiritual and mental meaning, because the root of sin is in man himself. It is important to note that these problems are dialectical in nature.

KEYWORDS

goodness, evil, morality, Christian ethics, categorical imperative, sin, freedom of choice, love, hatred, mercy, compassion, suffering, salvation, Christian dogmas, selfishness, pride, dualism, existentialism.

1. Вступ

Поняття «добра» та «зла» є одним із центральних і фундаментальних предметів досліджень філософських, богословських і етичних наук. Ця проблематика була і залишається актуальною до сьогоднішніх днів. Адже наше життя сповнене вічним протистоянням добра та зла, світла і темряви, любові та ненависті.

Реалії ХХІ століття показують насамперед занепад духовної, культурної і моральної сфери, що призводить до масових катаклізм, війн та протистоянь. Це супроводжується тим, що людство відвертається від певних усталених цінностей та настанов. Сучасний світ не засуджує зло, а навпаки виправдовує його через різні релятивістські вчення, що у свою чергу породжують у людини егоїзм та ненависть.

Незважаючи на виникнення нових технологій, удосконалення інформаційного простору, що в першу чергу спрямовані на покращення людського існування, проблеми морально-етичних відносин залишаються у суспільстві відкритими до покращення. Адже бажання людини панувати, володарювати, впливати і втручатися насамперед в природний світ, можуть мати фатальні наслідки. Варто зазначити, що такі зміни проходять не тільки в природному, матеріальному середовищі, а й в духовному, моральному вимірі.

Бажання наживи і жити виключно для себе не зважаючи ні на що, посідає ключове і пріоритетне місце в житті сучасної людини. Духовна та моральна складова відходить на інший, другорядний план. Такі принципи породжують низку проблем, а саме: занепад сім'ї як соціального інституту, розпад міжособистісних, безкорисливих відносин та інші наслідки. Поступово зло починає переважати і набувати більш масштабнішого характеру.

Важливим фактором, що призводить до занепаду доброчесності є втрата основних фундаментальних, базисних принципів їх виникнення. Колись давньогрецький мислитель і філософ Сократ, говорив: «Людина, яка знає, що таке добро, ніколи не буде чинити погано»[1].

Не можна не погодитися з думкою Сократа, оскільки міра добра і зла в людині залежить від обізнаності про них. Адже відсутність моралістичних вчень призводить до деградації як людини так і суспільства в цілому. Яскраві приклади і образи правильних моральних настанов, можемо простежити у релігійних доктринах. Особливу увагу хотілося б звернути на вчення про мораль з християнських позицій, яка в першу чергу проповідує і ґрунтується на вічних цінностях любові до ближнього, повазі та милосерді.

2. Огляд літературних джерел

Над даною проблемою замислювалися багато філософів і богословів, а саме: Сократ [1], Платон, який вважав добро найвищою ідеєю і формою пізнання та істини, а зло відхилення від неї: «Ідея Добра – це те, що дає істинність пізнаваному і силу пізнання пізнаючому...» [2], Аристотель, дотримувався тієї позиції, що добро це прагнення до мети: «Кожна дія і кожне прагнення, здається, спрямовані на якесь благо; отже, благо є тим, до чого все прагне» [3], Аврелій Августин [4], Василій Великий [5], Іоан Златоустий [6], Іммануїл Кант [7] та інші. Кожен з них прагнув осмислити проблему добра і зла крізь призму свого часу та вчення.

3. Постановка завдання

Метою статті є дослідження феномену «добра» та «зла» крізь призму християнського вчення. Для досягнення цієї мети передбачено виконання таких завдань:

- дослідити поняття «добро» і «зло» як моральні категорії;
- вивчити прояви добра і зла в християнській етиці;
- проаналізувати значення християнської етики на сучасному етапі.

4. Методи та матеріали

Для дослідження проблеми добра і зла у християнстві були використані такі методи: аналіз та синтез, за допомогою яких вдалося систематизувати основні підходи до трактування добра та зла в християнстві; історико-генетичний – за допомогою якого вдалося розглянути погляди, щодо формування добра і зла в богословському вченні; порівняльно-аналітичний

метод, який дозволив порівняти підходи і розуміння до моральної категорії добра і зла в різних релігійно – філософських вченнях; герменевтичний метод, що забезпечив інтерпретацію біблійних текстів. Під час дослідження було використано такі матеріали: Біблія як основне джерело християнського вчення; трактати богословів, а також наукові праці філософів і мислителів, присвячені осмисленню понять добра і зла.

5. Результати та обговорення

Дослідження поняття «добра» та «зла», як загального феномену, надзвичайно складно. Оскільки це пов'язано з широким спектром підходів і розумінь щодо цих понять. Протягом всієї історії існування людства, питання добра та зла займали пріоритетне місце. В основному вони розглядалися через призму релігійних повчань.

Одним із поширених підходів – дуалістичний, який полягав в тому, що світ складається з двох начал, які протистоять один одному. Такими спробами пояснити існування світу, можемо побачити у Єгипетській культурі. Вічна боротьба Ісфета та Маата. Вони врівноважували одне одного. Маат мала подолати Ісфет, «те, що є складним», «злим», «дисгармонійним» та «проблемним». Ісфет мала бути подолана добром, яке замінило б роз'єднаність єдністю, а безлад – порядком[8].

Тому для стародавніх Єгиптян світ був неоднозначним, оскільки містив в собі дуалістичні підходи. Тобто, Ісфет і Маат, з однієї точки зору протистояли між собою як вічна боротьба, а з іншої – не могли існувати один без одного.

До прикладу, згідно буддійського вчення, «добро» та «зло» уособлює в собі наслідки дій. Якщо для стародавніх єгиптян ці поняття мають загальні дуалістичні значення то для буддистів вони виступають не як об'єктивні сили, а як умовні, психічні стани. Можна сказати, такі, що ведуть до страждання. В Дхаммападах, зазначається: «Шукай зло і отримаєш зло, шукай добро і отримаєш добро. Або, якщо говорити детальніше, шукай недоліки і отримаєш лише недоліки; шукай заслуги і отримаєш лише заслуги; шукай пекло і отримаєш пекло, те, що тебе спалює; шукай раю і отримаєш рай[9].

В Стародавньому Китаї, розуміли добро і зло не як абсолют, а як дотримання балансу протилежностей – Інь і Янь. Відомий філософ Конфуцій, якого вважають основоположником моралістичного напрямку вважав, що: «Природа людей близька, але звички роблять їх різними»[10]. Головний акцент спрямовувався на тому, що всі люди від природи однакові, а моральність залежить від поведінки і виховання.

Очевидним є той факт, що найбільш розгорнутої відповіді щодо понять «Добра» та «Зла», можемо побачити у релігійних та богословських трактатах. Систематичного і обґрунтованих тверджень можемо знайти в християнських працях і Святому Писанні.

Одним із головних догматів християнства є спасіння людини через віру. В основі якої лежали моральні настанови та вимоги, які кожна людина повинна дотримуватися задля досягнення досконалості. Аналізуючи Святе Писання, можна стверджувати, що вона асоціюється з правилами моралістичної поведінки, як основної ключової настанови задля спокутування людських гріхів. Тобто гріх – це зло, яке увійшло в природу людини.

Першопричиною виникнення зла, згідно з християнським віровченням, була гордія, яку проявив диявол щодо Бога. Він прагнув владарювати над усім сущим, щоб усі – і на Небі, і на Землі – підкорялися лише йому. У результаті цього протистояння диявол був вигнаний із небесного раю: «Як упав ти з неба, ясна зоре, сину зірниці! Розбитий ти об землю, ти, що топтав народи! А говорив ти в серці своїм: „Зійду я на небо, вище за зорі Божі поставлю свого престолу, і сяду на горі збору, на кінцях півночі. Зійду понад хмари, буду подібний до Всевишнього!“ Та до шеолу тебе скинуто, до найглибшого дна ями» [11]. Ці слова з книги пророка Ісаї були звернені до царя Вавилонського, однак у християнській традиції вони символічно інтерпретуються як опис падіння диявола з небес. Саме диявол, спокусивши Адама і Єву, ввів гріх у життя людства.

В Біблії, можемо побачити чітке роз'яснення, що є добро, а що – зло. Господь виступає істинним джерелом життя, любові та добра. Саме такою правдою і досконалістю є Ісус Христос. Він є Спасителем і взірцем праведності: «Будьте святі, бо Я святий» [11].

Такі слова є закликом для людини, щоб вона прагнула до спасіння у вічному житті. Якщо розглядати дане висловлювання більш глибоко, воно означає необхідність звільнення від гріха

та вічних мук. Звільнення від страждань і набуття єдності з Богом є основною метою християнського віровчення.

З одного боку, такі настанови можна використовувати як поради для наслідування, а з іншої – як моральний обов'язок. Стосовно останнього, дуже слушно зазначав І. Кант, який обґрунтовуючи категоріальний імператив: «Дій тільки згідно з тією максимою, завдяки якій ти водночас можеш побажати, щоб вона стала загальним законом» [7].

Хоча І. Кант і не був християнином у догматичному сенсі, оскільки чітко розмежовував «релігію» і «розум», спрямовуючи свої дослідження на пізнання розумових здібностей людини, проте його моральні настанови багато в чому співзвучні з християнськими етичними принципами.

Очевидним є той факт, що спасіння залежить від звільнення від гріха, яке має відбутися в самій людині. Інакше кажучи, гріх – це зло, яке кожен повинен осмислити особисто через покаяння.

У християнстві стверджується, що людина наділена свободою волі та здатністю самостійно обирати свій життєвий шлях. Ця здатність є виявом глибокої любові Бога до людини, адже справжні взаємини між Творцем і творінням можливі лише за умови свободи вибору.

Разом із тим, саме потенційна можливість зловживання свободою волі стала передумовою гріхопадіння. У християнській антропології це трактується як свідоме відвернення людини від Бога – джерела добра і любові. Такий акт вільного вибору сприяв проникненню зла в людську природу й засвідчив її схильність до морального падіння.

Один із найвідоміших християнських богословів – Аврелій Августин – осмислює поняття добра і зла в контексті гріхопадіння. Він наголошує, що зло виникає з вільної волі людини й, по суті, є відсутністю добра. Отже, зло не є самостійною субстанцією, а радше наслідком хибного використання свободи: «Зло – не субстанція, а процес втраченого або зменшеного добра (*privatio boni*), і зловживання волею є центральним у його виникненні» [4].

Зіпсута (гріховна) воля людини, на думку Августина, зумовлює її страждання. Людина неспроможна подолати це самотужки через панування пороків, зокрема гордині та ненависті. Відтак, єдиним шляхом до духовного відновлення є добровільне підпорядкування Божій волі.

Зазначимо, що Августин присвятив значну частину життя пошукам відповіді на питання про природу зла. На ранньому етапі він належав до маніхейської традиції – релігійно-філософської системи, яка проголошувала вічну боротьбу двох самостійних начал – добра і зла, що перебувають у постійному конфлікті.

У своїй праці «Сповідь» Августин згадує про відмову від маніхейського світогляду: «Я був полонений оманами, бо, шукаючи істину, приєднався до маніхейів... Але ж їхнє вчення – це тільки тінь істини, фальшиве світло...» [4].

У християнському вченні свобода волі стоїть вище за розум і ототожнюється з любов'ю, яка, своєю чергою, є найвищим благом. Порушення свободи вибору, тобто свідоме відхилення від добра, є гріхом.

Продовжуючи аналіз цього питання, слід звернутися до спадщини Іоана Златоустого. Він вважав, що добро і зло не мають природного характеру, а є результатом свідомого вибору людини. Особа, яка чинить зло, нехтує Божою волею. Згідно з його вченням, зло не є субстанцією, адже Бог не створював його як протилежність добру: «Бог не породжує зла; людська воля і гріх – джерело страждання та покарання» [6].

Розглядаючи християнську онтологію крізь призму добра як головної етичної категорії, неможливо відокремити її від віри у вічне життя та спасіння. Згідно з християнським догматичним вченням, саме ці цінності є справжньою метою людського буття. Попри те, що смерть увійшла у світ унаслідок первородного гріха, земне життя не є остаточною ціллю християнина – нею є життя Небесне.

Цікаво в цьому контексті висловлюється Василій Великий: «Хоча смерть від Бога, але, безсумнівно, смерть не є злом» [5]. Згідно з патристичним християнським вченням, смерть не є злом у моральному сенсі, оскільки перебуває в межах Божого промислу. Водночас вона є лише зміною стану буття. Особливо підкреслюється, що смерть грішника – це початковий етап, що веде до покарання.

Отже, добро, як похідне від Бога, є самостійним і вічним, тоді як зло тлумачиться як відсутність добра та результат відвернення від Бога. Добро є незмінним і досконалим, оскільки має своє джерело в Богіві, тоді як зло – обмежене, тимчасове й нестабільне.

Виникнення зла в християнстві пов'язується з актом непослуху Бога. У біблійній оповіді Адаму та Єві було заборонено їсти плоди з дерева пізнання добра і зла. Господь звертається до Адама: «Але з дерева пізнання добра й зла не їж від нього, бо в день, коли споживатимеш з нього, ти напевно помреш» [11].

Вигнання з раю означало, що гріх увійшов у природу людини, а отже, зло проникло у світ. Відтоді страждання, ненависть і розбрат почали переважати та панувати над людьми. Власні бажання наживи й егоїзм стали їхніми володарями та первинними потребами.

Поняття добра і зла набувають суперечливого характеру під час порівняння світського та духовного підходів. Ці моральні категорії трактуються по-різному – у різних значеннях, системах координат і контекстах. У світській етиці добро і зло здебільшого розглядаються як взаємопов'язані, а іноді й взаємозалежні явища. У межах цього підходу стверджується, що без досвіду зла неможливо досягнути, що є добро.

На думку Г. Гегеля, «зло – це ніщо інше, як повернення свідомості до самої себе, відхід від безпосередності природи, і саме тому є першим кроком у напрямку до добра. Щоб бути злим, необхідно усвідомлювати ті норми, проти яких повстаєш, і які зрештою маєш намір прийняти. Це “повернення в себе”, яке веде до зла, не є випадковим: воно становить сутнісний рух самосвідомості» [12].

Таким чином, у філософській системі Гегеля зло є діалектичним моментом на шляху до досягнення добра. Воно необхідне як етап духовного становлення, що сприяє формуванню вищої самосвідомості та універсальності духу.

На відміну від світського підходу, у християнській теології зло трактується як відносне поняття – не як самотійна сутність, а як відхилення від добра. У богословських інтерпретаціях підкреслюється подвійність зла, тобто його здатність маскуватися під добро. Зовнішні вчинки можуть видаватися благими, однак за ними можуть приховуватися егоїстичні або гріховні мотиви.

Зло, за своєю природою, має егоцентричний характер і спрямоване на задоволення особистих бажань. Воно часто проявляється через надмірне «Я», жадібність, гординю, заздрість тощо. Натомість добро є багатовимірною категорією, що охоплює як внутрішній (духовний) аспект – молитву, самопізнання, внутрішню боротьбу – так і зовнішній – допомогу ближньому, служіння, жертвність.

У християнській традиції добро і зло нерозривно пов'язані з Богом і дияволом. Відвернення від Господа відкриває шлях до гріха. Святитель Іоан Златоуст зазначав: «Диявол є злом, але він злий для себе, а не для нас, поки ми пильні. Це властивість гріха: він шкідливий лише для себе. Зло є злом для себе, а добро є добром і для інших» [13].

Згідно з християнським ученням, Бог не ділить людей на добрих і злих – усі проходять через випробування. Однак саме через ці випробування особа здатна зміцнити віру, чинячи добро, або ж – навпаки – впасти у гріх. Господь залишає людині можливість для покавання, переосмислення та повернення до Нього.

Не можна також відкидати думку про діалектичний розвиток ідеї добра в християнській етиці. У Євангелії добро зіставляється зі світлом Божим, яке людина покликана передавати іншим через добрі вчинки: «Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла й прославляли вашого Отця, що на небі» [11].

Таким чином, сенс людського життя, згідно з християнським віровченням, має наповнюватися добрими справами щодо ближніх. Без них досягнення спасіння та вічного життя є неможливим. Християнське розуміння екзистенції ґрунтується на усвідомленні обмеженості земного буття: людина народжується з перспективою смерті, яка водночас відкриває шлях до вічності.

Розглядаючи філософію екзистенціалізму, варто зазначити, що її підходи до трактування понять «добра» і «зла» суттєво відрізняються від християнських. У християнстві добро є абсолют, що має своє джерело в Богові, тоді як зло – це заперечення цього добра, відступ від Божої волі. В екзистенціалізмі ж і добро, і зло постають як наслідки особистого вибору – вільного самовизначення людини у світі, що сприймається як ірраціональний, абсурдний і суб'єктивний.

Сенс людського існування, з позицій екзистенціалістів, полягає в самотворенні: індивід сам визначає, що є добро, а що – зло, і сам несе відповідальність за свої вчинки без апеляції до абсолютних істин.

6. Висновки

Аналізуючи онтологічне походження добра і зла, як однієї з основних моральних категорій християнської етики, слід зазначити, що їх потрібно розглядати з різних точок зору – антропологічної, богословської та етичної. У християнстві зло розглядається як гріх – наслідок свободи вибору, якою наділена людина. Саме ця свобода, дарована Богом, дозволяє людині бути активним творцем власної долі, відповідальним за свої вчинки.

Згідно з християнським вченням, людина природно покликана до добра: до виконання моральних настанов, до любові, милосердя, співчуття, взаємодопомоги. Проте в реальному житті вона змушена постійно вести внутрішню боротьбу зі злом, яке насамперед виявляється у власних гріховних схильностях. Господь не створював зла – воно походить як спотворення добра, що у свою чергу спричинене через надмірне зловживання свободою волі.

Усвідомлення людиною своєї гріховності є одним із важливих і ключових інструментів боротьби із злом. Оскільки поняття добра і зла не залежить від епохи чи культурного контексту. Вони мають універсальний і постійний характер.

З позицій християнського віровчення, людина постійно повинна мати прагнення до морального і духовного зростання, це є її покликання кожного разу самовдосконалення через добрі вчинки. Постійно потрібно боротися з гріхом і власними недоліками через таїнства покаяння і Євхаристії. Викарбовувати і формувати в собі етичну свідомість, слід починати з дитинства. Важливим фактором впливу на етичну поведінку відіграє соціальне оточення, а також виховання, зокрема в родинному колі.

Отже, проблема добра і зла має не тільки етичних, а й духовно – екзистенційний вимір. Корінь гріха знаходиться не поза людиною, а в ній самій. Незважаючи на діалектичну взаємозалежність між добром і злом, християнські вчення навчають і спрямовують людину на духовну та свідому боротьбу з гріхом і постійне віддання переваги добру.

References

1. Platon. (2001). *Protagor* [Protagoras]. In *Dialohy*. Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
2. Platon. (1993). *Derzhava* [The Republic] (F. Petrushevskiy, Trans.). In *Tvory* (Vol. 3, p. 327). Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
3. Arystotel. (2002). *Nikomakhova etyka* [Nicomachean Ethics] (O. Kysliuk, Trans.). Kyiv: Univers. (in Ukrainian)
4. Avhustyn Avrelii. (1999). *Spovid* [Confessions] (I. Khomenko, Trans.). Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
5. Ivanenko, O. (2010). *Patrystyka: dobro i zlo u tvorchosti Vasyliia Velykoho* [Patristics: Good and Evil in the Works of Basil the Great]. Lviv: Logos. (in Ukrainian)
6. Zlatoustyi, I. (2025). *Besida na Druhe poslannia do Tymofii* [Homily on the Second Epistle to Timothy]* (I. Ohienko, Trans.). In *Bibliia (Ohienko)*. Verlag Bible.by, chap. 2. (in Ukrainian)
7. Kant, I. (2004). *Osnovy metafizyky morali* [Groundwork of the Metaphysics of Morals] (V. Shovkun, Trans.). Kyiv: Univers, p. 50. (in Ukrainian)
8. Asante, M. K. (2011). *Maat ta liudska komunikatsiia: pidtrymka identychnosti, kultury ta istorii bez hlobalnoho dominuvannia* [Ma'at and human communication: sustaining identity, culture, and history without global domination]. *Journal of Intercultural Communication Research*, (20), 22.
9. Buddha. (n.d.). *Dhammapada*, Verses 121–122 (Chap. 9) (Ven. Thanissaro Bhikkhu & Ven. Ācharya Buddharakkhita, Trans.). <http://www.accesstoinight.org/tipitaka/kn/dhp/dhp.intro.than.html>
10. Konfutsii. (1993). *Sudzhennia i vyslovy* [Analects] (Trans. from Chinese). Kyiv: Osnovy. (in Ukrainian)
11. *Bibliia, abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu* [Bible, or the Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testament]. (2011). (I. Ohienko, Trans.). Kyiv: Ukrainske Bibliine Tovarystvo. (in Ukrainian)
12. Hebel, H. V. F. (2001). *Fenomenolohiia dukhu* [Phenomenology of Spirit] (A. Bohachevska et al., Trans.). Kyiv: Univers. (in Ukrainian)
13. Zolotoust, Ioann. (n.d.). *Try homilii pro diavola. Homilia III: Pro sylu liudyny protystoiaty diavolu* [Three Homilies on the Devil. Homily III: On the Power of Man to Resist the Devil] (Trans. from English ed. by Philip Schaff). In *Nicene and Post-Nicene Fathers* (Series I, Vol. 9). <https://www.newadvent.org/fathers/1919.htm>